

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΟΡΩΝ

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εξετάζονται δύο διαδικασίες που συμβαίνουν κατά τη δημιουργία των όρων, η μεταφραστική διαδικασία, προϊόντα της οποίας είναι τα μεταφραστικά δάνεια, και η αναγνωριστική διαδικασία, προϊόντα της οποίας αποτελούν οι διεθνισμοί. Τέλος εξετάζονται ο τρόπος δημιουργίας και η φύση των επιστημονικών επιθημάτων, που δεν αποτελούν πρωτοτυπικά επιθήματα.

PROCESSUS DE CREATION DES TERMES

Anna Anastassiadis-Syméonidis

RESUME

Nous examinons deux processus qui ont lieu pendant la création des termes, le processus traductionnel, qui produit les calques, et le processus de reconnaissance, qui produit les internationalismes. Nous examinons enfin la façon dont sont créés les suffixes scientifiques, qui ne sont pas des suffixes prototypiques, ainsi que leur nature.

1 ΕΙΔΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΟΡΩΝ

Διακρίνουμε δύο είδη διαδικασιών κατά τη δημιουργία των όρων: 1) Την εσωτερική, δηλ. αυτή που πηγάζει από την ίδια γλώσσα όπου ανήκει ο νεολογισμός, π.χ. οι ΝΕ όροι *ρήμα*, *υποκείμενο*, *κατηγορούμενο* προέκυψαν με εσωτερική διαδικασία, και 2) την εξωτερική διαδικασία,¹ δηλ. αυτή που είναι αποτέλεσμα διαμεσολάβησης άλλης γλώσσας. Πρόκειται για το δανεισμό, προϊόντα του οποίου είναι τα δάνεια. Ειδικότερα στη β' διαδικασία διακρίνουμε α) τον άμεσο δανεισμό, προϊόντα του οποίου είναι τα άμεσα δάνεια, π.χ. *bit*, *ridgín*, και β) τον έμμεσο δανεισμό, προϊόντα του οποίου είναι τα έμμεσα δάνεια. Τέλος ο έμμεσος δανεισμός περιλαμβάνει τρεις διαδικασίες: (i) τη μεταφραστική, προϊόν της οποίας είναι τα μεταφραστικά δάνεια, π.χ. γαλλ. *coñfixe* = ΝΕ *σύμφυμα*, (ii) την αναγνωριστική διαδικασία, προϊόν της οποίας είναι οι διεθνισμοί, π.χ. αγγλ. *antonym* = ΝΕ *αντώνυμο*, (iii) το σημασιολογικό εμπλουτισμό, προϊόν του οποίου είναι ο σημασιολογικός νεολογισμός, π.χ. *ταινία* 'φιλμ'. Ειδικότερα η διαδικασία αυτή αφορά περιπτώσεις εμφάνισης νέας σημασίας ως αποτέλεσμα επαφής με άλλη γλώσσα που συνοδεύεται από διατήρηση του σημαίνοντος, και μπορεί να συμβαίνει είτε α) μέσα στην ίδια επιστήμη, π.χ. οι σημασίες των όρων *φώνημα*, *μετασχηματισμός* στη ΝΕ ως αποτέλεσμα διαμεσολάβησης διαφορετικών εισαγόμενων θεωριών, είτε β) σε διαφορετικές επιστήμες, π.β. τη μεταφορά στη γλωσσολογία του όρου *valence* 'σθένος' από την ορολογία της χημείας. Αν και δε διαθέτουμε ασφαλή στατιστικά στοιχεία, θεωρούμε αναμφίβολο ότι οι περισσότεροι επιστημονικοί όροι προκύπτουν με εξωτερική διαδικασία και ειδικότερα ότι είναι προϊόντα

του έμμεσου δανεισμού, άσχετα με το γεγονός ότι για τους μη ειδικούς δανεισμός είναι μόνο ο άμεσος.

2 ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Με δεδομένο ότι γενικά η γλώσσα της πρωτοποριακής επιστημονικής έρευνας δεν είναι η ΝΕ, θεωρούμε αυτονόητο ότι στη δημιουργία της ΝΕ επιστημονικής ορολογίας είναι καθοριστική η συμβολή της μεταφραστικής διαδικασίας. Συνεπώς βρισκόμαστε μπροστά στο φαινόμενο της επαφής γλωσσών και ειδικότερα σε υποκατηγορία του εξωτερικού δανεισμού. Αναφύεται λοιπόν το πρόβλημα των διαγλωσσικών αντιστοιχιών. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι το μεγαλύτερο τμήμα της επιστημονικής ορολογίας αποτελείται από [-απλές] λεξικές μονάδες (στο εξής λ.μ.), τότε η διαγλωσσική αντιστοιχία αφορά είτε α) επιμέρους τμήματα των λ.μ., όπως προθήματα λ.χ. το ΝΕ *αμφι-* αντιστοιχεί στο *ambi-* της γαλλ. π.χ. *αμφισημία* = *ambiguïté*, επιθήματα λ.χ. το ΝΕ *(ό)τητα* αντιστοιχεί στο γαλλ. *-té* π.χ. *ηχηρότητα* = *sonorité*, σχηματιστικά στοιχεία λ.χ. το ΝΕ *-ποιώ* αντιστοιχεί στα *-iser/-fier* της γαλλ., είτε β) δομικά σχήματα, λ.χ. το δομικό σχήμα *Επίθετο+Ουσ.* της ΝΕ π.χ. *άμεσο συστατικό* αντιστοιχεί στο σχήμα *Ουσ.+Επίθετο*² της γαλλ. π.χ. *constituant immédiat*, το δομικό σχήμα *Ουσ.+Ουσ.* σε γενική π.χ. *δομή επιφανείας* αντιστοιχεί στο σχήμα *Ουσ.+de+Ουσ.* της γαλλ. π.χ. *structure de surface*, το σχήμα *Ουσ.+Ουσ.* π.χ. *μητέρα γλώσσα* αντιστοιχεί στο σχήμα της γαλλ. *Ουσ.+Ουσ.* π.χ. *langue-mère*. Όμως οι αντιστοιχίες αυτές αλλά και πολλές άλλες (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994β) είναι ένας απλός οδηγός, αφού εμφανίζονται εξαιρέσεις. Σε μια προσπάθεια κατηγοριοποίησης των αιτίων που προκαλούν τις εξαιρέσεις αυτές διακρίνω τρεις περιπτώσεις: (i) τη διακλάδωση, (ii) τη δυνατότητα πολλαπλών επιλογών, (iii) την ψευδοφιλία.

(i) Διακλάδωση. Κατά τον Darbelnet (1970 : 94) «υπάρχει διακλάδωση όταν η μετάφραση μιας λέξης υποχρεώνει να επιλέξουμε ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα ισοδύναμα». Η περίπτωση αυτή διαφέρει από το (ii), στο βαθμό που εδώ το σημασιολογικό πεδίο της λέξης σε μία γλώσσα αντιστοιχεί σε δύο ή περισσότερες λέξεις σε άλλη γλώσσα, π.χ. ΝΕ *εικόνα* = γαλλ. *icône*, *image*. Η διακλάδωση παρουσιάζει δύο όψεις, τη σύγκλιση και την απόκλιση, με αφετηρία την α' γλώσσα του ομιλητή, και βέβαια η κατεύθυνση της διακλάδωσης προσδιορίζει το βαθμό αμφισημίας και δυσκολίας στη μετάφραση. Αξίζει να σημειωθεί ότι όσον αφορά τη σχέση ΝΕ και γαλλ. στη γλωσσολογική ορολογία παρατηρήσαμε ότι συχνά έχουμε απόκλιση όπου ο ένας από τους όρους τής γαλλ. δομείται με βάση ΑΕ στοιχεία³ π.χ. ΝΕ *παράδειγμα* = γαλλ. *exemple // paradigme*. Βέβαια υπάρχουν και περιπτώσεις σύγκλισης, π.χ. γαλλ. *emprunt*=ΝΕ *δανεισμός // δάνειο*. Αξίζει

να σημειωθεί ότι η διακλάδωση δεν περιορίζεται μόνο σε περιπτώσεις μεταξύ λέξεων παρά αφορά και προσφύματα, δηλ. προθήματα και επιθήματα, καθώς και σχηματιστικά στοιχεία⁴.

I. Απόκλιση. Α) Προθήματα. ΝΕ *προ-* λ.χ. στα *πρόθεση, προβολή* - γαλλ. *pré-* λ.χ. στο *préposition* και *ρο-* λ.χ. στο *projection*. Β) Επιθήματα. ΝΕ *-ικ(ός)* λ.χ. στα *φωνηεντικός, περιγραφικός* - γαλλ. *-ique* π.χ. στο *vocalique* και *-if* π.χ. στο *descriptif*. Γ) Σχηματιστικά στοιχεία. ΝΕ *ημι-* π.χ. στα *ημισίχιο, ημίφωνο* - γαλλ. *hémi-* στο *hémistique* και *semi-* στο *semi-voyelle*. II. Σύγκλιση. Α) Προθήματα. ΝΕ *ανα-* λ.χ. στο *ανασύνθεση* και *επανα-* λ.χ. στο *επαναγραφή* - γαλλ. *re-* λ.χ. στο *recomposition* και *réécriture*. Β) Επιθήματα. ΝΕ *-ση* λ.χ. στο *άρθρωση* και *-μός* λ.χ. στο *περιορισμός* - γαλλ. *-tion* λ.χ. στα *articulation, restriction*. Γ) Σχηματιστικά στοιχεία. ΝΕ *μορφ-* λ.χ. στο *μορφή (και ουσία)* και *τυπ-* λ.χ. στο *τυπική (λογική)* - γαλλ. *form-* λ.χ. στα *forme* και *formel*⁵.

(ii) Δυνατότητα πολλαπλών επιλογών. Υπαγορεύεται από ενδογλωσσικούς και γνωστικούς λόγους και αφορά ιδίως α) τα δομικά σχήματα, και β) τα μορφήματα που μετέχουν στην κατασκευή των λ.μ. Ενδεχόμενο αποτέλεσμα της δυνατότητας αυτής είναι η αστάθεια στην ορολογία, αφού μία έννοια είναι δυνατό να κατονομάζεται με δύο ή περισσότερους όρους. Α) Αν και γενικά ισχύει η ανιστοιχία των δομικών σχημάτων που προαναφέραμε (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994γ), ωστόσο ποικίλοι λόγοι μπορεί να οδηγήσουν σε σχηματισμό δύο ή περισσότερων όρων για την ίδια έννοια, π.χ. στον αγγλ. όρο *deep structure* η ΝΕ προτείνει δύο όρους: *βαθιά δομή* και *δομή βάθους*. Β) Όσον αφορά την περίπτωση επιλογής διαφορετικών μορφημάτων που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο ή περισσότερων όρων για την κατονομασία μιας έννοιας, σημαντικό ρόλο παίζει η ενεργοποίηση σκηνών εμπειρίας που προκαλεί κάθε μόρφωμα (βλ. Μαρμαρίδου 1992). Έτσι λ.χ., ενώ για τον όρο *informateur* υπήρχε το σύνθετο *πληροφοριοδότης*, πλάστηκε το παράγωγο *πληροφορητής*, γιατί το σύνθετο ενεργοποιεί στο νου του ομιλητή/ακροατή σκηνή εμπειρίας με περιεχόμενο που συνδέεται με καταδότες. Ωστόσο, αν και θεωρητικά υπάρχει η δυνατότητα πολλαπλών επιλογών, στην ουσία θεωρούμε ύστερα από την Corbin ότι τα μέσα κατασκευής λ.μ. δεν είναι ανταγωνιστικά μεταξύ τους, ακόμη κι αν φαίνεται να κατασκευάζουν λέξεις που ανήκουν στο ίδιο παράδειγμα, πβ. τη μη συνωνυμία λέξεων όπως *καλοκαιρινός* και *καλοκαιριτικός* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1993). Συνεπώς, όταν ένα αντικείμενο αναφοράς (στο εξής ΑΑ) κατονομάζεται με διαφορετικές λ.μ., θεωρούμε ότι η γλωσσική σημασία δεν είναι η ίδια και συνεπώς δεν πρόκειται για συνώνυμα, αφού κάθε φορά φωτίζονται διαφορετικές πλευρές του ΑΑ.

(iii) **Ψευδοφιλία.** Διαγλωσσικά ψευδόφιλες είναι οι λέξεις που μοιάζουν ως προς το σημαίνον, χωρίς ωστόσο να υφίσταται η αναμενόμενη αντιστοιχία στο επίπεδο του σημασιολογικού, π.χ. το ΝΕ *επίθετο* που σε επίπεδο σημαίνοντος πλησιάζει το γαλλ. *épithète* 'επιθετικός προσδιορισμός', ενώ σε επίπεδο σημασιολογικού αντιστοιχεί προς το γαλλ. όρο *adjectif*. Οι ψευδόφιλες λέξεις μπορούμε να πούμε ότι είναι διαγλωσσικά παρώνυμα⁶ (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994α : 41).

Υπάρχουν εναλλακτικές πηγές βοήθειας για την επίλυση των παραπάνω προβλημάτων; Προτείνουμε δύο: α) τη μεσολάβηση άλλης γλώσσας, β) την καλύτερη γνώση του ΝΕ μορφολογικού συστήματος. Α) Λόγω της ιδιαίτερης θέσης της αγγλοαμερικανικής σήμερα, που είναι, όπως υποστηρίξαμε (1994α : 137-139), αποτέλεσμα της υπεροχής των Η.Π.Α. σε παγκόσμιο επίπεδο, οι ορολόγοι των άλλων γλωσσών συνηθέστατα έχουν ως γλώσσα-πηγή την αγγλοαμερικανική. Ωστόσο είναι χρήσιμο να συμβουλευτεί κανείς την απόδοση των όρων και σε άλλες γλώσσες, ιδίως στη γαλλ., που μπορούν να αποτελέσουν πηγή έμπνευσης. Λ.χ. προκειμένου για την απόδοση του *software* στη ΝΕ με τον όρο *λογισμικό*, είναι αδιαμφισβήτητο ότι έπαιξε θετικό ρόλο ο γαλλ. όρος *logiciel*. Β) Θεωρούμε ότι γνωρίζουμε μόνο αδρομερώς τους κανόνες του ΝΕ μορφολογικού συστήματος και των εννοιολογικών δομών⁷, ενώ είναι απαραίτητο να διαθέτουμε τη ρητή περιγραφή του για τη δημιουργία ορολογίας. Απόδειξη αυτού αποτελούν ορισμένες προτάσεις για την απόδοση του όρου *hardware* που κυκλοφόρησε για ψηφοφορία η ΕΛΕΤΟ⁸. Η μη ικανοποιητική γνώση του συστήματος μας οδηγεί στη λανθασμένη άποψη να θεωρούμε από τη μια ως ορθό τύπο μόνο τον υπαρκτό⁹ κι από την άλλη ως αδύνατο να υπάρξει ό,τι η σημερινή κατάσταση της περιγραφής του συστήματος και της θεωρίας δεν μας επιτρέπει να ερμηνεύσουμε (Corbin 1997). Η ΝΕ βιβλιογραφία που αφορά την ορολογία και γενικότερα τους νεολογισμούς αναφέρεται βέβαια σε κριτήρια ορθού σχηματισμού, όμως είναι αδιαμφισβήτητο ότι είναι ακόμη άγνωστοι τόσο οι κανόνες του ορθού σχηματισμού στις λεπτομέρειές τους όσο και οι κανόνες που διέπουν τις δυνατότητες χρήσης και πραγμάτωσης των λ.μ. Ως γλωσσολόγοι λ.χ. δεν είμαστε ακόμη σε θέση να προβλέψουμε με ακρίβεια τις ιδιότητες – ιδίως σημασιολογικές – των βάσεων που επιλέγονται από ένα επίθημα, ή τα ουσ. που προσδιορίζονται από ένα παράγωγο επίθετο¹⁰.

3 ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Όπως έχουμε υποστηρίξει παλαιότερα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994α : 40), στους διεθνισμούς που αποτελούνται από ΑΕ στοιχεία π.χ. *τηλέφωνο*, *ουράνιο*, *φώνημα* κατά την υιοθέτησή τους από τη ΝΕ δεν τίθεται σε λειτουργία μεταφραστικός μηχανισμός. Για μας

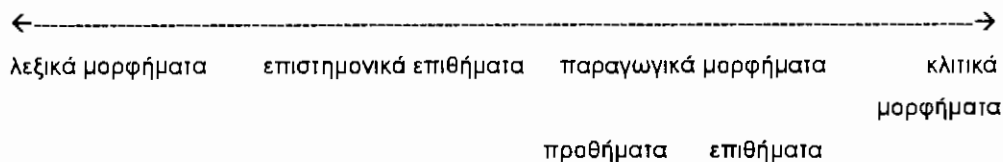
τίθεται σε λειτουργία αναγνωριστική διαδικασία, που έχει ως αποτέλεσμα τη μεταγραφή του δανείου με ελληνικούς χαρακτήρες με επαναφορά με αντίστροφη σειρά της προκαθορισμένης αντιστοίχισης των ΑΕ γραμμάτων προς τους λατινικούς χαρακτήρες λ.χ. ΑΕ η → λατ. e → ΝΕ η, ΑΕ ω → λατ. o → ΝΕ ω.

Αξίζει να εξετάσουμε διεξοδικότερα τους διεθνισμούς εκείνους που αποτελούνται από λεξικό μόρφημα που ακολουθείται από ένα στοιχείο που εμφανίζεται ως επίθημα π.χ. *φώνημα*, *ουράνιο*. Ποια είναι η δομή του προτυπικού όρου πάνω στην οποία θα δημιουργηθούν αναλογικά άλλοι όροι; Και ποια είναι η φύση του στοιχείου που εμφανίζεται ως επίθημα; Στη βιβλιογραφία φαίνεται αποδεκτή η θέση σύμφωνα με την οποία ο προτυπικός όρος σε α' φάση αναλύεται σε βάση+επίθημα λ.χ. *uran-ium*¹¹ 'ουράνιο', *rhon-ème* 'φώνημα' και στη συνέχεια πάνω στο σχήμα αυτό δημιουργούνται αναλογικά άλλοι όροι που ανήκουν στην τάξη των μεταλλικών στοιχείων λ.χ. *magnes-ium* ή των μονάδων γλωσσικού υποσυστήματος λ.χ. *morphème*, *lexème*, *sémantème* κτλ. Ο Κοκουρέκ (1982 : 91) μιλά για «ελεγχόμενη αναλογική επιθηματοποίηση» στα επιστημονικά λεξιλόγια, που ξεκίνησε το 18^ο αι. από το λεξιλόγιο της χημείας στη γαλλ. γλώσσα. Η ερμηνεία αυτή στο σημείο που αφορά την ανάλυση του προτυπικού όρου είναι για μας ανεπαρκής. Πώς εξηγείται η ασυμβατότητα ανάμεσα στη διαχρονική και στη συγχρονική ανάλυση; Πώς λειτουργεί η γλωσσ. ικανότητα του δημιουργού του όρου; Ας εξετάσουμε πιο λεπτομερώς την περίπτωση του όρου *φώνημα*. Ο τύπος *φώνημα* υπήρχε στην ΑΕ: ήταν μεταρρηματικό ουσ. από το *φωνένω-ώ+επίθημα -μα* και σήμαινε 'το αποτέλεσμα του φωνώ, το να παράγω ήχο με τα όργανα παραγωγής ομιλίας'. Όμως ο δανεισμός του από άλλη γλώσσα και συνεπώς η χρήση του από ομιλητές με διαφορετική γλωσσική ικανότητα επέτρεψε την επαναανάληψή του σε *φωνή+ημα* και περιεχόμενο 'μονάδα του φωνολογικού υποσυστήματος'. Ήταν συνεπώς αναμενόμενο το νέο σημασιολογικό περιεχόμενο που είχε στο νου του ο μη Έλληνας γλωσσολόγος να οδηγήσει σε διαφορετικό τεμαχισμό του όρου, δηλ. αλλαγή των ορίων των μορφημάτων (ΑΕ *φώνη-μα* αλλά *rhon-ème*) και συνεπώς σε διαφορετικό κανόνα κατασκευής λέξεων (στο εξής ΚΚΛ) με μεταβολή των κατηγορικών σχέσεων στην είσοδο και στη έξοδο της μορφολογικής διαδικασίας, αφού για την ΑΕ πρόκειται για μεταρρηματικό ουσ., ενώ τώρα για μετονοματικό ουσ.¹² Οι τόσο σημαντικές αλλαγές δεν ήταν δυνατό να συμβούν χωρίς τη μεσολάβηση γλωσσικής ικανότητας ξένης προς το σύστημα της ΑΕ. Παρόμοια η δημιουργία του τύπου *μόρφημα* θα ήταν αδύνατη στην ΑΕ, αφού το ρ. *μορφώω* έδωσε το ουσ. *μόρφωμα* 'το αποτέλεσμα του να δίνω σχήμα'. Το ίδιο ισχύει και για τον όρο *λέξημα*. Στην ΑΕ η ύπαρξή του θα ήταν αδύνατη. Το ρ. *λέγω* δημιούργησε το ουσ. *λέγ-μα* 'το αποτέλεσμα του λέγω'.

Πώς όμως το στοιχείο *-ημα* απέκτησε τη σημασία 'μονάδα του αφηρημένου επιπέδου της γλώσσας'¹³; Τα στοιχεία που προκύπτουν με τον τρόπο αυτό στο πλαίσιο επιστημονικών όρων παίρνουν τη σημασία του υπερωνύμου της κατασκευασμένης λέξης (στο εξής ΚΛ), αν αυτή είναι υπερώνυμο μιας αναφορικής τάξης (βλ. Paul 1992 : 25). Στην ενότητα της αναφορικής τάξης των μονάδων του αφηρημένου επιπέδου αντιστοιχεί σε επίπεδο κατονομασίας η ομοιόμορφη παραγωγή όρων που περιλαμβάνουν ένα κοινό στοιχείο (με ίδια μορφή και ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο). Ωστόσο ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος σχηματισμού επιθημάτων δε θα έπρεπε να θεωρηθεί ότι χαρακτηρίζει τα ειδικά λεξιλόγια. Από τις περιπτώσεις επιθημάτων του γενικού λεξιλογίου που εξετάσαμε, όπως λ.χ. *-έρα* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1990), *-έ* (1996) και *-ισμός* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Γαλανή 1995), προέκυψε ότι η ίδια διαδικασία συμβαίνει και στο γενικό λεξιλόγιο, δηλ. η επαφή γλωσσών που οδηγεί στο δανεισμό μπορεί να επιφέρει σημασιολογική επανανάληψη του δάνειου τύπου, η οποία προκαλεί μορφολογική επανανάληψη, δηλ. αλλαγή ως προς τα όρια των μορφημάτων και τις εμπλεκόμενες κατηγορικές σχέσεις.

Ποια όμως είναι η φύση των στοιχείων όπως *-ημα* που εμφανίζονται στο τέλος των επιστημονικών όρων; Πρόκειται για επιθήματα ή για β' συνθετικά; Σε επίπεδο μορφής, δηλ. ως προς τη φωνολογική δομή τους, τα στοιχεία αυτά μοιάζουν με επιθήματα, κι αυτό βέβαια δεν είναι τυχαίο, γιατί τα στοιχεία αυτά ετυμολογικά προέρχονται είτε από επιθήματα, λ.χ. το *-ημα* στο *φώνημα* προέρχεται από το επίθημα *-μα*, είτε από κλιτικά μορφήματα, λ.χ. το *-ο(ν)* στα *νέο(ν)*, *αργό(ν)*, *κρυπτό(ν)*, που σημαίνει 'ευγενές αέριο', προέρχεται από το κλιτικό *-ος, -η, -ο(ν)*. Ωστόσο σε σημασιολογικό επίπεδο τα στοιχεία αυτά έχουν ως ιδιάζον χαρακτηριστικό το ότι επιτρέπουν την ταξινόμηση του ΑΑ της ΚΛ σε συγκεκριμένη αναφορική τάξη, αφού αποτελούν απαραίτητο στοιχείο για την κατασκευή του τμήματος που αφορά την υπερωνυμική σημασία της ΚΛ (Paul 1992 : 36-38), π.χ. *-ημα* 'μονάδα του αφηρημένου συστήματος', *-ο(ν)* 'ευγενές αέριο', *-ιο* 'μεταλλικό στοιχείο' λ.χ. στα *ουράνιο, μαγνήσιο, -ωση* 'χρόνια ασθένεια' λ.χ. στα *κίρρωση, νεύρωση, -τίδα* 'οξεία ασθένεια' λ.χ. στα *κυστίτιδα, αμυγδαλίτιδα, -ωμα* 'όγκος' π.χ. *μελάνωμα, σάρκωμα*. Συνεπώς η σημασία των στοιχείων αυτών καθώς και ο ρόλος τους στις ΚΛ όπου μετέχουν παρέχουν ενδείξεις για την κατηγοριοποίηση των στοιχείων αυτών στην κύρια κατηγορία των ουσ. Στην άποψη αυτή θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ως επιχείρημα το ότι τα στοιχεία αυτά στερούνται συντακτικής αυτονομίας. Ωστόσο σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο της Corbin (1987, 1991) που ακολουθούμε στην ανάλυση των επιθημάτων του γενικού λεξιλογίου της ΝΕ (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1992), η έλλειψη συντακτικής αυτονομίας των στοιχείων δεν αποτελεί αποφασιστικό κριτήριο για τη μη ένταξή τους σε μια

κύρια κατηγορία¹⁴. Αν λοιπόν τα στοιχεία αυτά αποτελούν το υπερώνυμο της σημασίας της ΚΛ, ποιος είναι ο σημασιολογικός ρόλος του στοιχείου που βρίσκεται στα αριστερά του; Σε μια ΚΛ του τύπου *μόρφ-ημα, κυστ-ίπδα*, από συντακτική άποψη το β' στοιχείο αποτελεί το προσδιοριζόμενο και από σημασιολογική άποψη το υπερώνυμο της ΚΛ, ενώ το α' στοιχείο συντακτικά αποτελεί τον προσδιορισμό και σημασιολογικά εξειδικεύει την υπερωνυμική σημασία του β' στοιχείου πάντα όμως σύμφωνα με την εννοιολογική δομή του τελευταίου¹⁵, αφού *μόρφ-ημα* 'μονάδα του αφηρημένου μορφολογικού επιπέδου', *κυστίπδα* 'οξεία ασθένεια της κύστης'. Συνεπώς το β' στοιχείο παρουσιάζει από σημασιολογική άποψη ομοιότητες με τα β' συνθετικά και η όλη κατασκευή παρουσιάζει ομοιότητες με τη δομή των ενδοκεντρικών συνθέτων του γενικού λεξιλογίου (Paul 1992 : 42) και ειδικότερα των προσδιοριστικών, όπως λ.χ. τα *αλογόμυγα, αγριοπερίστερο, γαϊδουράγκαθο, αγριολούλουδο*. Πόσο λοιπόν μοιάζουν ως προς τη δομή δύο ΚΛ όπως *μόρφ-ημα* 'μονάδα του αφηρημένου μορφολογικού συστήματος' και *μόρφω-μα* 'η πράξη του μορφώ'; Στην περίπτωση του *μόρφ-ημα* η αναφορική σημασία του *-ημα* και ο ρόλος του προσδιοριζόμενου που αναλαμβάνει το *-ημα* στο πλαίσιο της ΚΛ έχουν ως αποτέλεσμα το *μόρφ-ημα* να μοιάζει ως προς τη δομή με το προσδιοριστικό ενδοκεντρικό σύνθετο *τριχο-μονάδα*, όπου το α' στοιχείο παίζει το ρόλο προσδιορισμού. Αντίθετα στην περίπτωση του *μόρφω-μα* το α' στοιχείο αποτελεί τη βάση και το β' είναι επιθήμα, εργαλείο που εφαρμόζεται σ' αυτή, δηλ. η όλη κατασκευή χαρακτηρίζεται ως παράγωγο. Σε αντίθεση λοιπόν με τα επιθήματα του γενικού λεξιλογίου όπως το *-μα* στο *μόρφω-μα*, που διαθέτουν σημασιολογική εντολή σε αφηρημένο επίπεδο η οποία συγκεκριμενοποιείται ανάλογα με τη σημασία της βάσης και τα συμφραζόμενα, τα επιστημονικά επιθήματα όπως το *-μα* στο *μόρφ-ημα* έχουν καθορισμένη αναφορική σημασία. Δικαιούμαστε λοιπόν να τα αποκαλούμε επιθήματα, αφού για μας το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό αποτελεί η σημασία. Για τον Paul (1992 : 73) τα επιστημονικά επιθήματα της ορολογίας της χημείας δεν είναι ούτε β' συνθετικά ούτε καθαυτό επιθήματα, παρά στοιχεία κατασκευής λέξεων με δική τους υπόσταση και δικά τους χαρακτηριστικά, που μοιάζουν με τις μη αυτόνομες βάσεις και ανήκουν ειδικά στο λεξιλόγιο της χημείας. Εμείς χρησιμοποιώντας μια ταξινόμηση που δε στηρίζεται σε δυαδικά χαρακτηριστικά παρά σε πρωτοτυπικά, υποστηρίζουμε ότι σε μια κλίμακα που αφορά το είδος της σημασίας με την αναφορική σημασία στον ένα πόλο και τη γραμματική σημασία στον άλλο, τα διάφορα μορφήματα θα έπρεπε να παρουσιαστούν με την ακόλουθη σειρά:

Τα επιστημονικά επιθήματα εμφανίζονται ως μια ενδιάμεση κατηγορία μεταξύ των λεξικών μορφημάτων και των καθαυτό επιθημάτων, τα οποία με τη σειρά τους είναι λιγότερο πρωτοτυπικά γραμματικά μορφήματα σε σχέση με τα κλιτικά (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1996 : 88). Ακόμη, επειδή θεωρούμε ότι όσο περισσότερο γραμματικό παραμένει ένα στοιχείο τόσο λιγότερο υπόκειται σε δανεισμό, τα (επιστημονικά) επιθήματα γίνονται αντικείμενο δανεισμού πιο εύκολα από ό,τι λ.χ. τα κλιτικά μορφήματα. Μάλιστα υπάρχουν πολλές πιθανότητες ένα κλιτικό μόρφημα, αν αποτελέσει αντικείμενο δανεισμού, να μετατραπεί στην αποδέκτρια γλώσσα σε (επιστημονικό) επίθημα π.χ. στο ΑΕ *νέ(ον)* το *-ον* είναι κλιτικό μόρφημα, ενώ στον όρο *νέον 'ευγενές αέριο'* το *-ο(ν)* έχει μετατραπεί σε επιστημονικό επίθημα ύστερα από μεσολάβηση άλλης γλώσσας. Τέλος αξίζει να σημειώσουμε ότι στη βιβλιογραφία γίνεται πολύς λόγος για τη γραμματικοποίηση, δηλ. τη μετατροπή στοιχείου με αναφορική σημασία σε στοιχείο με γραμματική σημασία, πβ. *ευ-ώδης* (σύνθετο) αλλά *βραχ-ώδης* (παράγωγο). Ωστόσο με τα επιστημονικά επιθήματα διανύεται μια αντίθετη πορεία: ένα κλιτικό μόρφημα π.χ. *-ον* και ένα επίθημα π.χ. *-μα* τείνουν προς λεξικοποίηση¹⁶, αφού τα *-ο(ν)* και *-ημα* αποκτούν αναφορική σημασία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ασχοληθήκαμε με τη μεταφραστική και την αναγνωριστική διαδικασία, και εξετάσαμε τη φύση των επιστημονικών επιθημάτων, που εμφανίζονται ως μη πρωτοτυπικά επιθήματα, που έχουν ως ρόλο να προβάλλουν με ακρίβεια και οικονομία τη συστηματική ταξινόμηση του κόσμου. Είναι αναγκαία η διεξοδική ανάλυση των επιθημάτων, ιδίως εκείνων που σχηματίζουν ουσ., αφού οι περισσότερες λ.μ. μιας ορολογίας ανήκουν στην κατηγορία του ουσ. Η παράλληλη εξέταση των επιθημάτων του γενικού αλλά και των ειδικών λεξιλογίων θα αποκαλύψει τις αμοιότητες τους αλλά και τα ιδιάζοντα χαρακτηριστικά των επιστημονικών επιθημάτων. Αν και η ανάλυσή μας περιορίστηκε σε πτυχές σχηματισμού των όρων, πιστεύουμε ωστόσο ότι η ορολογία, που φέρει έντονα τη σφραγίδα της πρόθεσης των ερευνητών και για το λόγο αυτό έχει έναν τεχνητό, ελεγχόμενο χαρακτήρα, δεν πρέπει να μελετηθεί αποκομμένη από το ειδικό κείμενο, του οποίου αποτελεί

αναπόσπαστο μέρος. Η κειμενική διάσταση καθιστά ασφαλώς πιο περίπλοκη την ανάλυση των ειδικών γλωσσών, όμως συγχρόνως την κάνει πιο ικανοποιητική και ελκυστική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η τυπολογία που προτείνουμε εδώ διαφέρει από την τυπολογία που είχαμε προτείνει (1994α : 43) ως προς το ότι εδώ δίνεται έμφαση στη διαδικασία και ιδίως ως προς το ότι ενσωματώνεται η διαδικασία με την οποία προκύπτουν οι διεθνισμοί.
2. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου η γαλλ. σύνταξη επιβάλλει αντίστροφη σειρά, οπότε συμπίπτει η σειρά των όρων στις δύο γλώσσες π.χ. *διπλή άρθρωση*-γαλλ. *double articulation*.
3. Κάποτε κανένας όρος δεν είναι δομημένος με βάση ΑΕ στοιχεία, π.χ. ΝΕ *ρίζα* - γαλλ. *radical// racine*, ΝΕ *κλίση* - γαλλ. *flexion// dérivation*.
4. Δεν κάνουμε εδώ διάκριση ανάμεσα σε σχηματιστικά στοιχεία και συνθετικά (α' και β').
5. Βέβαια η γαλλ. χρησιμοποιεί και το δάνειο από την ΑΕ *morph-*, λ.χ. στο *morphologie* 'μορφολογία'.
6. Παρώνυμα ονομάζονται δύο λέξεις που παρουσιάζουν ομοιότητες σε επίπεδο σημαίνοντος, χωρίς αυτές να συνοδεύονται από αντίστοιχες ομοιότητες σε επίπεδο σημαινομένου, π.χ. *διδάκτορας* - *δικτάτορας*.
7. Βλ. Paul (1992 : 48). Η εννοιολογική δομή ορίζεται ως το σύνολο των ποικίλων σχέσεων που έχει μια έννοια με άλλες έννοιες με θεμελιώδη τρόπο, π.χ. η έννοια της ασθένειας έχει θεμελιώδεις σχέσεις με έννοιες όπως *ιός* (αιτία), *όργανο* (που προσβάλλει), *πόνος* (σύμπτωμα) κτλ. Γνωρίζοντας την εννοιολογική δομή μιας έννοιας μπορούμε να κάνουμε προβλέψεις ως προς τους όρους με τους οποίους αυτή συσχετίζεται.
8. Λ.χ. πιστεύουμε ότι δεν είναι σύμφωνος με τους κανόνες του ΝΕ συστήματος ο σχηματισμός *υλοπκό*, που προϋποθέτει ένα ρ. **υλώ* → *υλωπκό*.
9. Έτσι εξηγείται και ο φόβος του νεολογισμού, βλ. λ.χ. Βαλεοντής (1992 : 126-128) και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986 : 83-86).
10. Όπως π.χ. για το είδος των βάσεων στις οποίες εφαρμόζεται το επίθημα *-ιάτικ(ος)*, π.χ. *βραδ-ιάτικος* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1993).
11. Κατά τον Paul (1992 : 18) η πρώτη μαρτυρία σε *-ium* στη γαλλ. είναι η λέξη *uranium* το 1789, που χρησίμευσε ως προτυπική λέξη για τη δημιουργία λέξεων που δηλώνουν ΑΑ που ανήκουν στην αναφορική τάξη των μεταλλικών στοιχείων.
12. Βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Γαλανή 1995 για επανανάλυση των λέξεων σε *-ισμός*.
13. Κατά τον Saussure του επιπέδου της *langue* σε αντιδιαστολή προς το επίπεδο της πραγμάτωσης, της ομιλίας (*parole*).
14. Με το σκεπτικό αυτό λ.χ. τα στοιχεία *ριν-* στο *ρινόκερως* και *υδρ-* στο *υδράργυρος* εντάσσονται στην κατηγορία των *αυσ*.
15. Συνεπώς υπάρχει μερική πρόβλεψη χάρη στην εννοιολογική δομή του επιθήματος.
16. Στη βιβλιογραφία η λεξικοποίηση αναφέρεται συχνά για τις περιπτώσεις παγίωσης, δηλ. μετατροπής μιας ελεύθερης φράσης σε λεξική.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. *Η νεολογία στην κοινή νεοελληνική*, ΕΕΦΣΑΠΘ, Παράρτημα αρ. 65, 1986, Θεσ/νίκη, 362σσ.
- Anastassiadis-Syméonidis A. «Le processus d'emprunt de suffixes», *Coloquio de Lexicologia e lexicografia-Actas*, 1990, 1990, Νέο Παν/μιο Λισαβόνας, σσ. 43-47.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. «Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin» *ΜΕΓ-13* 1992, 1992, σσ. 505-526.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη «Μια πρώτη προσέγγιση του επιθήματος -άτικ(ος)», *ΜΕΓ-14* 1993, 1993, Θεσσαλονίκη, σσ. 238-257.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής. Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και αγγλοαμερικανική. Μορφοφωνολογική ανάλυση*, 1994α, 298σσ.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. «Un dictionnaire multilingue de linguistique» *Μετα* 1994β, 39/4, σσ. 598-614.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. «Les composés du type AN en grec moderne», *Lingua Franca* 1994γ-1, Schena Editore, σσ. 37-56.
- Anastassiadis-Syméonidis A. «A propos de l'emprunt suffixal en grec moderne», *Cahiers de Lexicologie* 1996-68/1, σσ. 79-106.
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Α. & Σ. Γαλανή «Το επιθήμα -ισμός στη νεοελληνική», *ΜΕΓ-15* 1994, 1995, σσ. 519-529.
- Βαλεοντίης Κ. «Προβλήματα της τεχνικής ορολογίας» *Τυποποίηση ορολογίας*, 1992, σσ. 122-141.
- Corbin D. *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*, Niemeyer, 1987, 2 τ. 937σσ. , Presses Universitaires de Lille, 1991².
- Corbin D. «Introduction-La formation des mots : structures et interprétations» *Lexique* 1991-10, σσ. 7-30.
- Corbin D. «Entre les mots possibles et les mots existants : les unités lexicales à faible probabilité d'actualisation» ανακοίνωση στο συνέδριο *Mots possibles et mots existants*, Lille 28-29 Απριλίου 1997.
- Darbelnet J. «Dictionnaires bilingues et lexicologie différentielle», *Langages* 1970-19, σσ. 92-102.
- Kocourek R. *La langue française de la technique et de la science*, Brandstetter 1982.
- Μαρμαρίδου Σ. «Γλωσσολογική προσέγγιση προβλημάτων τυποποίησης και μεταφοράς ορολογίας» *Τυποποίηση ορολογίας*, 1992, σσ. 105-121.

Paul J. «Le vocabulaire de la chimie : spécificité de la suffixation nominale», αδημ. μεταπτυχ. εργασία Πανεπιστημίου Lille III, 1992.

Τυποποίηση Ορολογίας-Πρακτικά διήμερου ορολογίας-Αθήνα 11 και 12 Νοεμβρίου 1992, ΤΕΕ-ΕΛΟΤ/ΤΕ 1992, 21, 309σσ.

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Καθηγήτρια γλωσσολογίας

Τμήμα Φιλολογίας ΑΠΘ- Τομέας Γλωσσολογίας

Θεσσαλονίκη 540 06